

FELSEFE DÜNYASI

2008/1 Sayı: 47

YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR

ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu
Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. İsmail KÖZ

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve
TÜBİTAK /ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ
P.K. 21 Yenışehir / ANKARA
Tel&Fax: 0.312 231 54 40

Fiyatı: 15 YTL (KDV Dahil)

Banka Hesap No:
Vakıfbank Kızılay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No: 11 Y.Mahalle / ANKARA
Tel: 0.312 354 91 31 (Pbx) • Fax: 0.312 354 91 32

BİR YÖNTEM FELSEFESİ OLARAK PRAGMATİ(Sİ)ZM: CHARLES S. PEIRCE'ÜN BİLİMSEL ANLAM KURAMI

Kemal BAKIR*

İnsanı aydınlatmak gibi bir işlev yüklenmiş olan bilim, aydınlatmanın en önemli aracı olarak bilginin elde edilmesini belli yöntemlere bağlamıştır. Bu yöntemlerin ve bu yöntemler aracılığıyla elde edilecek olan sonuçların ve de bu sürecin nasıl olması gerektiği üzerindeki tartışmalar da bilim felsefesinin problem alanıdır. Bilimsel problemlere yaklaşımlar yöntem tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bilim nasıl bir yöntem kullanmalı, nasıl bir yol takip etmelidir ki üzerinde yoğunlaşılan konu hakkında doğru, geçerli bir sonuç elde etsin? İşte bu soru yöntem tartışmasının temelini oluşturur. Çeşitli yöntem teorileri olmakla birlikte çağdaş felsefede oldukça geniş bir yer tutan pragmatizm ve onun modern anlamda kurucusu Charles Sanders Peirce (1839–1934), bilimsel yöneme dair yeni bir yaklaşım sergilemiş ve yöntemin pragmatik açıdan anlamlılığı üzerinde durmuştur.

Birden çok türü ve tanımı olmakla birlikte en genel anlamıyla faydacılık olarak bilinen pragmatizm, Amerikan düşüncesiyle özdeşleşmiş, Amerika'nın milli felsefesi olarak gelişen bir düşüncedir. Anglo-sakson etkileri taşıyan ve İngiliz utilitarianizmi ile arasında organik bir bağ bulunan pragmatizm, Jeremy Bentham ile başlayan ve J. S. Mill ile sistematikleşen İngiliz utilitarianizminin genelde çağdaş liberalizmin felsefi temellerini desteklemeye yönelik ahlak ve siyasete dönük yüzünü çok daha geniş bir perspektifte, bütün felsefe disiplinlerini kucaklayacak şekilde geliştirmiş ve insan hayatının genelinde gündelik yaşamın içinde somut pratik faydayı gözetmek gibi bir nosyona bürünmüştür. Pragmatizm'in düşünsel temelleri ta ilkçağa, Antik Yunan düşüncesine ve Antik Çin düşüncesine kadar uzanır. Fakat çağdaş düşüncede Amerikan pragmatizminin kurucusu Peirce'dir. Peirce, pragmatizmin pek çok müjdecisi olduğundan bahsederek özellikle Kant, Berkeley ve Spinoza'nın düşüncelerini gösterir. Fakat en çok Kant üzerinde durur.¹ Pragmatizm, Peirce, William James ve John Dewey üçlüsünün katkılarıyla bugünkü modern anlamına kavuşmuş olmakla birlikte bu düşüncenin güçlü bir takipçisi olan postmodern düşünür Richard Rorty'nin neo-pragmatist yorumları da mevcuttur.

Pragmatizm, eyleme, uygulamaya dönük olanı ifade eden *pratik* kelimesinden türemiş *pragmatik*'in felsefi yönünü betimleyen bir düşüncedir ve felsefede ilk kez Peirce tarafından kullanılmıştır.² Peirce, pragmatik terimini, deneysel sonuçları vurgulamak amacıyla Kant'tan aldığını belirtmekle birlikte, Peirce'ün bir pratik karaktere vurgu yapması, salt sözlü tartışmalardan sakınmak bir tarafa, sadece bir ölçütü hatırlatmak

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi.

¹ James Feibleman, "Peirce's Use of Kant", *The Journal of Philosophy*, Vol. 42, No. 14, (Jul. 5, 1945), s. 375.

² William James, *Pragmatism and Four Essays from The Meaning of Truth*, New York, Meridian Books, 1959, s. 43.

içindir³ ki, bu ölçüt pratik faydadır ve pragmatizm daha önce var olan düşüncelerden de faydalanarak kendini bu ölçüte göre yapılandırır. Peirce, pragmatizmi bir anlam kuramı olarak görmüştür. O'na göre, bir şey hakkında bir kanıya sahipsek bu o şeyin hissedilebilir etkilerinden oluşmuştur. Buna örnek olarak o, "güç" kavramını ele almış, o yıllarda çok beğenilen *Analitik Mekanik* adlı bir kitapta savunulan, 'gücün etkisinin anlaşılacağı fakat gücün kendisinin anlaşılamayacağı' görüşüne karşı çıkmıştır. O'na göre, "Güç" "kelimesinin zihinlerimizde uyandırdığı fikrin eylemlerimizi etkilemekten başka bir işlevi yoktur ve bu eylemler de güç'e sadece güç'ün etkileri vasıtasıyla gönderme yapmaktadır. Sonuç olarak eğer güç'ün etkilerini biliyorsak, güç'ün mevcut olmasının ima ettiği olgular aşınaysak bilmemiz gereken başka bir şey yoktur."⁴ Bundan dolayı bir kavramın anlamı bir eylemde, deneyimde ortaya çıkar. Bir kavramın anlamı konusunda ne düşünüldüğü önemli değildir, o kavramın anlamı birebir yaşantıda ve çevre ile etkileşimde ortaya çıkar. Yani herhangi bir kavramın gerçek anlamı onun hakkında düşünülen ya da tasarlanan değil eylemlerin sonucudur. Doğru, kendisini araştıran herkesin ortak kanı ve kabulüne dayalı olandır, üzerinde ortak kanıya varılan nesne de gerçektir.⁵

Peirce'e göre, gerçekliğe ilişkin tasarımlar kendilerini simgelerin, göstergelerin yaşamın içinden anlamlandırılması ile doğrular. "Düşünce-işareti düşünüldüğü anlamda nesnesini ifade eder; bu da şu demektir; bu anlam düşüncedeki bilincin şimdiki nesnesidir, ya da diğer bir deyişle, düşüncenin kendisidir ya da en azından onun işareti olduğu sonraki düşüncede, düşüncenin ne olarak düşünüldüğüdür."⁶ Peirce'ün pragmatizmi, her şeyin gerçek anlamının deneyimle ortaya çıkabileceğini savunan bir yöntem felsefesidir, Peirce buna "*pragmatik maksim*" der, bu metot bilimsel deney metodudur. Bu bağlamda bilgi de empirik temellidir, her şey birebir gerçek yaşamın içinde anlamını bulur ve değer kazanır. O'na göre, pragmatizm sözcüklerin veya kavramların belli anlamlarını araştıran bir yöntemdir ve bu deneysel bilim yönteminin bizzat kendisidir.⁷ Aslında Peirce'ün yapmak istediği şey, bilginin nesnesine uygunluğu noktasında bu uygunluğun pratik açıdan anlamını sorgulamaktır. Bu da doğruluk problemi ile ilgili bir husustur ve Peirce doğruluğu pratik fayda gibi bir ölçüte bağlamıştır. Gerçi doğruluk, ya da bilginin nesnesine uygunluğu problemi felsefenin, özellikle de epistemolojinin en eski problemlerinden birisidir; doğruluk problemi hem teorik açıdan hem de pratik açıdan insanın, dolayısıyla da felsefenin uğraşmaktan vazgeçemeyeceği bir problemdir.⁸ Doğruluğu "*pragmatik maksim*" çerçevesinde ele alan Peirce, zor kelimelerin ve soyut kavramların anlamlarını belirleme yöntemi olarak tanımladığı pragmatizmi de, bir anlamda bilim

³ John Dewey, *Essays in Experimental Logic*, New York, Dover Publications, Inc, 1916, ss. 330-331.

⁴ Charles S. Peirce, "Fikirlerimizi Nasıl Berraklaştırabiliriz", Çev. Bilal Genç, *Felsefi Metinler: Pragmatizm*, Edit: İsmail Doğu, İstanbul, Üniversite Kitabevi, 2004, s. 93.

⁵ Harun Tepe, *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, Ankara Ark Yayınevi, 1995, s. 127.

⁶ Charles Sanders Peirce, *Mantık Üzerine Yazılar*, Çev. Halit Yıldız, Ankara Öteki Yayınevi, 2004, s. 126.

⁷ Celal Türer, *Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, İstanbul, Üniversite Kitabevi, 2003, s. 46.

⁸ Nevzat Can, "Platon ve Aristoteles'te Bilginin Objesine Uygunluğu Problemi", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 27, Kasım- 2001, s. 17.

açısından pozitivistin yerini alacak bir felsefe olarak görür. O'na göre Descartes'tan beri düşünürler kelimelerin açık ve seçik anlamlarını ortaya koymaya çalışırlar fakat bunu yaparken bağlı buldukları ölçüt anlam ve açıklamada yetersizdir. Kavramsal açıklığın en üst düzeyi ile ilgili tanımlama o kavramın pragmatik anlamıdır. Epistemolojik açıdan öznenin nesneye amaçlı yönelimde nesnenin pragmatik anlamı, öznenin nesneden algılayabildiği etkiler yani pratik sonuçlarıdır ki, bu da "pragmatik maksim"dir. Bu ölçüt bir inancın, düşüncenin ya da kavramın anlamını eylemde ortaya koymayı hedefler.⁹

Pragmatik maksim çerçevesinde şekillenen bilimsel yöntemin kapsadığı mantıksal önermelerin anlamı doğruluk değeri ile de ilişkilidir. Zira bilimsel açıdan bir anlam taşıyan bir önerme doğru sonuçlar elde etmede bir değere de sahiptir. "Bir önermenin doğruluk-değeri o önermenin anlamına bağlıdır; öyle ki önermenin anlamı, doğruluk değerinin belirlenmesinin gerekli (onsuz-olunamaz) şartıdır. Genel olarak bu şart yalnız gerekli olup yeterli değildir. Nitekim bir önermenin doğruluk değeri, genel olarak yalnız o önermenin anlamına değil, bir de (dil-dışı) olgulara bağlı olup, böylece iki ayrı faktör tarafından belirlenir."¹⁰ Peirce için de bu nokta oldukça önemlidir ve anlamlılığı sorgulanan ve bilimsel açıdan bir anlam ifade eden göstergeler üzerinden hareketle de doğru sonuçlara ulaşılabilir. Bu olası durum, pratik sonuçları bakımından bir değere sahip olması için yeterlidir. Pragmatik bilim anlayışı, bilimsel düşünme bunu gerektirir ve bu sebeple bilimsel anlamın şartlarını sağlayan pragmatizm bir yöntem felsefesidir. Pragmatizmin kendi düşüncesinden farklı biçimlerde gelişmeye başladığını fark eden Peirce, kendi felsefesini, pragmatizmin diğer versiyonlarından ayırmak için *pragmatizm* olarak adlandırmış¹¹ fakat daha sonra ona tekrar pragmatizm adını vermiştir. Pragmatizmin farklı yorumlarından rahatsız olan Peirce diğer yorumları eleştirerek pragmatizmi yeniden tanımlamaya çalışır:

"Pragmatizmin ne olduğunu açıklamanın vakti çoktan geçti. Ancak bu pragmatizmin ne olmadığını bir ifadeyle anlatmaya başlamalıyım çünkü birçok yazar özellikle de yıldızlı Kant nesli pragmatistlerin anonim defaatle söylenen, en açık deklarasyonlarına rağmen hala bizim neyi amaçladığımızı "anlamıyorlar" ve bizim amacımızı çarpıtmaya ve eğip bükmeye devam ediyorlar. Ben Kantçı cemaat içinde olanların zorluklarını anlayacak kadar çok kaldım; fakat ne halleri varsa görsünler. Bir kez daha pragmatizmin bizatihi bir metafizik öğretisi olmadığını ve şeylerin doğruluğunu belirleme girişimi olmadığını söyleyerek yetinelim. Pragmatizm sadece zor kelimelerin ve soyut kavramların anlamlarını araştırma yöntemidir. Hangi akımdan olursa olsun bütün pragmatistler bu ifadeye yürekten katılacaklardır. Pragmatistik yöntemi uygulamanın gizli ve dolaylı

⁹ Celal Türer, "Amerika'da Felsefe", *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1*, Edit: Ahmet Cevizci, İstanbul, Etik Yayınları, 2003, s. 310-311.

¹⁰ Teo Grünberg, *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.22.

¹¹ John R. Shook, *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri*, Çev. Celal Türer, İstanbul, Üniversite Kitabevi, 2003, s. 26.

etkileri hususu ise, tamıyla farklı bir konudur.”¹²

Peirce, pragmatik kavramını bilimsel bir biçimde ele alarak, genelde ahlaka ait yargılarda ‘iyi’ olanın aynı zamanda faydalı olduğu, olması gerektiği ya da faydalı olanın iyi olduğu gibi bir düşünce ile beliren araçsal bir fayda anlayışını yadsır ve “*en yüksek iyi*”nin pragmatik ve bilimsel yöntemleri benimsemiş ve bunu kullanan bir toplumda gerçekleşeceğini düşünür.¹³ O’na göre bilimsel yöntem, bilimsel topluluğun selameti uğruna bireysel yargıları reddettiği için ahlâkidir. Bilimsel yöntemin belirlenmesinde birey, “araştırmanın sonunu belirleyecek bağımsız gerçeklikler ile tabiatın hakim gücüne izin verecek ve dolayısıyla onların hakim olmasını sağlayacak şahsi formlardan daha temel ahlaki kararlılığa doğru ilerlemedir.”¹⁴ Çünkü pragmatizm, Peirce’ün deyişiyle *pragmatizm*, insanın hem ahlaki hem de bilimsel gelişimini amaçlayan ve bu amaçla gelişmenin kaçınılmazlığına vurgu yapan aşırı iyimserliğe ya da gelişimin önündeki bütün engellere rağmen sürekliliği konusunda herhangi bir kesinliğe dayanmaz. Fakat pragmatik düşünen biri bilimsel gelişimi engelleyen unsurları bertaraf etme konusunda duyarlılık gösterir.¹⁵ “Bilimsel araştırmanın önündeki en tehlikeli engellerden biri, gerek tabiatta gerekse diğer insanlara dönük kuralları, insan tecrübesindeki pragmatik sonuçlara göre formüle etmeyi reddetmektir. Rasyonalistlerin “doğruluk” kavramını yanlış kullanması, insan gelişiminin önündeki büyük bir engelin ilk örneğidir.”¹⁶ Bu noktada Peirce, doğruluğun anlamına ilişkin problemi semiyotik mantık çerçevesinde ele alarak insanın deneyim alanındaki simge ve işaretlerin ifade ettikleri anlamları göstergebilimi bağlamında değerlendirir. Göstergebilimi dilin ve sembollerin ifade ettikleri ‘anlam’ı insanlar arası iletişimde pratik yaşantı ile ortaya koyar ki, bu da anlamın apriori bir öncülle sabitlenmesinden ziyade iletişimin şartları ve boyutuna göre şekillenme eğilimiyle deneyimsel ve pratik bir karakter taşır. Peirce bu nedenle rasyonaliteye, özellikle de Descartes ile sistematikleşen kartezyen rasyonalizme dayalı mutlak bir doğruluk anlayışını yaşamın gerçek şartları altında bir anlama sahip olamayacağını, ya da doğru bir anlama sahip olamayacağını düşündüğünden dolayı bilimsel gelişme açısından tehlikeli görür.

Peirce göstergebilimini doğruluk problemine dahil ederek doğruluk anlayışını transandantal-pragmatik ve göstergebilimsel –öznelerarasıcılık boyutunda ele alır.¹⁷ “Öznelerarasıcılığı sınırsız araştırmacı topluluğun öznelerarasıcılığı olarak ele aldığı için de doğruluk, ikna etme ve uyuşma ile yakın bağlantı içine sokulur. Bu nedenle onun doğruluğa ilişkin felsefi tanımları soyut tanımlar değil, “kanıların sınanmasında düzenleyici ilkeler” olarak kullanılmalı söz konusu olan belirlenimlerdir.” Peirce için ‘doğruluk’la kastedilen şey, kendisini, yani doğruluğu araştıran herkesin üzerinde hemfikir

¹² Charles S. Peirce, “Pragmatizmin Tanımı ve Tasviri”, Çev. Bilal Genç, *Felsefi Metinler: Pragmatizm*, Edit: İsmail Doğu, İstanbul, Üniversite Kitabevi, 2004, ss. 58–59

¹³ Tüerer, *Charles S. Peirce’ün Pragmatik Felsefesi*, s. 52.

¹⁴ A. g. e., s. 63.

¹⁵ Shook, a. g. e., s. 23.

¹⁶ A. g. e., s. 23.

¹⁷ Tepe, a. g. e., s. 127.

olduğu ve kabul ettiği kanıdır ki, bu kanının temsil ettiği nesne de gerçektir.¹⁸ Gerçeklik, bilimsel anlamda olası bütün araştırmalar yapıldıktan sonra bilimsel toplulukça kabul gören bilimsel teorilerin betimlediği şeydir.¹⁹ Bu bağlamda Peirce kendi öğretisinin, yani *pragmatizmin*, ontolojik metafiziğin bütün önermelerinin, gerçekliğe dayalı olmadan anlama yönelik kelimelerin başka kelimelerle onların da başka kelimelerle açıklandığı gerekçesiyle, anlamsız ya da tamamıyla saçma olduğunu göstererek bilimsel düşünmenin ve araştırmanın önünde duran çöp yığınları olarak nitelendirdiği bu tür anlamsızlıklar ya da gerçekliğe ilişkin doğru olamayan tasarımları bertaraf ettiğini iddia eder. Peirce'e göre bu noktada "felsefeye kalan şey, gerçek bilimlerin gözlemsel yöntemleri ile araştırılabilen ciddi sorunlardır. Bu sorunlar hakkındaki doğruluğa, en yüce olumlu bilimleri yalın bir zevk, sadece zevk amacıyla oynanan ve yöntemini bir kitaptan okuyarak öğrendiğimiz bir satranç oyunu haline dönüştüren sonu gelmez tartışmalar ve yanlış anlamalar olmadan ulaşabiliriz. Bu anlamda *pragmatizm* bir tür prope-pozitivizmdir."²⁰ Peirce, yakın dönem pozitivizmi kendi düşüncesine daha yakın görür ki, O'nun vurguladığı, göstergelerin betimlediği simge ve sembollerin ifadesinde dilin kullanımı, daha çok Wittgenstein, Reichenbach ve Carnap ile şekillenen analitik felsefe akımı içerisinde yeşeren *neopozitivist* çizgide belirginleşir. "Pragmatik açıdan dileyen kendi yönünden mantığı kullanarak başka başka dillere varacaktır. Böylece bir anlamda pozitivist/olgucu akımla pragmacı anlayış bir noktada kesişecektir."²¹ Bu nedenle Peirce de bunun farkında olarak "*pragmatik maksim*" açısından *neopozitivizm*'e vurgu yapar.

Peirce, yakın dönem pozitivizmin, kendi ifadesiyle prope-pozitivizmin, saf felsefeyi muhafaza etmesi, içgüdüsel inançları bütünüyle kabul etmesi ve skolâstik realizmin²² doğruluğu konusunda ısrar etmesi bakımından pozitivizmin diğer türlerinden ayrıldığını ifade eder.²³ Pozitivizmin, aslında bir bilim felsefesi olmasına rağmen, bilimin, mutlak olguya dayanmayan fakat yine de '*pragmatik maksim*' çerçevesinde elde edilebilir anlamlı sonuçlara ulaşmada faydalanabileceği ve böylece insanları aydınlayabileceği, en azından anlamsız olduklarını ya da inanç bağlamında alışkanlıklara tekabül etmeleri bakımından alışkanlığa bağlı önermelerin yöntemini ortaya koyabilecek metafizik ve kozmoloji gibi alanları incelemesini tamamıyla reddetmesi bilimin ruhuna ters bir tutumdur. Bu noktada pozitivizmi eleştiren Peirce, bilimsel pozitivizmin bilimsel bir teori ortaya koyan bir yönü olmadığını, bizzat bilimden türeyen bir dünya görüşü

¹⁸ A. g. e., s. 127.

¹⁹ Shook, a. g. e., s. 60.

²⁰ Charles S. Peirce, "Pragmatizm Nedir?", Çev. Bilal Genç, *Felsefi Metinler: Pragmatizm*, Edit: İsmail Doğu, İstanbul, Üniversite Kitabevi, 2004, s. 110.

²¹ Ahmet İnam, *Eleştirinin Kıyılarında*, Ankara, Hece Yayınları, 2003, s. 124.

²² Bu noktada Peirce, ortaçağ felsefesinde skolastik realist gelenek içerisinde, Clemens'in "*Credo ut intelligam*" (anlamak için inanıyorum) şeklindeki ünlü deyişini anımsatan bir yaklaşımla kendi düşüncesini septisizmden arındırmak isteği içerisinde. Hatta "*inancın sabitlenmesi*" adlı makalesinde bu konuyu ayrıntılı olarak ele alır. Bkz. Charles S. Peirce, "Inancın Sabitlenmesi", Çev. Bilal Genç, *Felsefi Metinler: Pragmatizm*, Edit: İsmail Doğu, İstanbul, Üniversite Kitabevi, 2004, ss. 62-78.

²³ Peirce, "Pragmatizm Nedir?", s. 110.

(*weltanschauung*) olduğunu ileri sürer.²⁴ Çünkü Peirce'e göre, "bilimin aydınlatıcılığını tamamıyla göz ardı eden felsefe, yanlış bir felsefedir. Bu yüzden Peirce, kendi felsefesini şüphesizlikten kaçınmak için oluşturmuştur."²⁵ Bu sebeple de, *pragmatizm* diğer pozitivistler gibi "yıllanmış parodiler veya başka yollar ile metafizikle dalga geçmek-tense, metafizikten kozmoloji ve fiziğe hayat ve ışık verecek değerli bir ölçü çıkarır."²⁶ Peirce, bilimsel felsefede erdemli bir bilim adamı karakterinde bir duruşa sahiptir. O, güçlü bir şekilde, felsefenin teoloji olmadığını, bu sebeple laboratuvar alışkanlıklarının benimsemesini, yani bilimsel bir tutum takınması gerektiğini savunur.²⁷

Bu bağlamda Peirce pozitivistin salık verdiği bilimsel mutlaklığı bilimsel anlam bakımından yetersiz görür ve bilimin anlamlı mantıksal bir yapıya sahip olması gerektiğini ifade ederek pozitivistin bu açıdan değerlendirir. Habermas'a göre, "Peirce'i hem erken, hem de çağdaş pozitivistimden ayıran şey; onun bilimsel kuramların mantıksal yapısını değil, ama yardımıyla bilimsel kuramları elde ettiğimiz yordaman mantığını açıklamaya kavuşturmanın yöntem bilimin görevi olduğu yollu anlayışıdır."²⁸ Bu bağlamda Peirce, bilimsel ilerleme ile mantıksal ilerleme arasında bir bağ kurarak bilimsel gelişmede atılacak her adımın, mantıksal çıkarımın kurallarını anlamada ve anlamlandırılmada bir adıma karşılık geleceğini ifade eder.²⁹

Peirce bilimi metodolojik, yönetsel soruşturma çerçevesinde ele alır ve soruşturmaya da yaşam süreci olarak belirler. Bu nedenle soruşturmanın mantıksal analizini aşkın bir bilincin etkinlikleriyle değil, bizzat soruşturma sürecini devam ettiren öznenin etkinlikleriyle³⁰, bu yaşam sürecindeki eylemleriyle ilgili olduğunu düşünür. Bu nedenle öznenin bilgiye yönelik eylemleri yaşantı içerisinde doğru bir anlam bulur ve bu bilginin nesnesi de gerçekliğe tekabül eder. Bilim de, yaşam sürecinde öznenin nesneye amaçlı yöneliminde eylemler ile anlamlandırılmasından doğan bilginin sistematize edilerek geleceğe dönük gelişmenin sağlanmasında yöntemleri kapsar. Bu bağlamda mantık bilimsel anlama giden yolda göstergelerden, işaretlerden hareket eden bir yöntemdir. Peirce, *Acaba işaretler olmaksızın düşünebilir miyiz?* Sorusunu şöyle cevaplar: "Eğer dış gerçeklerin aydınlığını anlıyorsak, düşüncenin bulabileceğimiz koşulları işaretlerle belirlenen düşüncelerin koşullarıdır. Açıkça, dış gerçeklerden yola çıkarak kanıt bulan başka düşünce yoktur. Fakat düşüncenin dış gerçeklerle ancak bilinebileceğini görmüş bulunuyoruz. O halde idrak edilebilecek tek gerçek işaretlerle beliren düşüncedir. Fakat idrak edilmeyen düşünce var olamaz. Bundan ötürü, bütün düşüncenin işaretlerle belirlenmesi gerekmektedir."³¹ Bu çerçevede Peirce'e göre, her düşünce bir işarettir, bu

²⁴ H. O. Mounce, *The Two Pragmatisms From Peirce To Rorty*, London, Routledge, 1997, s. 18.

²⁵ Shook, a. g. e., s. 28.

²⁶ Peirce, "Pragmatizm Nedir?", s. 110.

²⁷ Iona Kemp-Pritchard, "Peirce on Philosophical Hope and Logical Sentiment", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 42, No. 1. (Sep., 1981), s. 77.

²⁸ Jürgen Habermas, *Bilgi ve İnsansal İlgiler*, Çev. Çelal A. Kanat, İstanbul, Küyerel Yayınları, 1997, s. 116.

²⁹ Türer, *Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, s. 53.

³⁰ Habermas, a. g. e., s. 120.

³¹ Peirce, *Mantık Üzerine Yazılar*, s. 103.

önerme her düşüncenin başka bir düşünceye götürmesi gerektiği yani başka bazı düşünceleri belirlemesi gerektiği sonucuna götürür ve bu sonuç bir işaretin özüdür. Üstelik sonuca giden yol kabul edilmiş bir alışıldık gerçektir ki, sezgisel anlamda şu anda mevcut bir düşünce yoktur, eğer mevcut bir düşünce varsa o bir sürecin o anki sonucudur dolayısıyla her düşüncenin bir geçmişi vardır.³² Bilimsel anlama giden yolda alışkanlıklar üzerinde duran Peirce, alışkanlıkları da anlamlılık ya da doğruluk sorununa göre değerlendirerek pragmatik yöntem açısından ele alır. O'na göre:

“Bilim, farz edilen önermelerden bir sonuç çıkarmamızı belirleyen şey zihindeki yapısal ve sonradan edinilmiş bazı alışkanlıklarımızdır. Bu alışkanlıklar doğru önermelerden doğru sonuçları çıkarıp çıkarmadığına göre iyi veya kötüdür ve bir çıkarım da sonucun yanlışlığına ve doğruluğuna göre değil onu üreten alışkanlığın genelde doğru sonuçlar üretip üretmediğine göre geçerli veya geçersiz kabul edilir. Şu veya bu çıkarıma hükmeden, belli bir zihin alışkanlığı doğruluğu bu alışkanlığın belirlendiği çıkarımların geçerliliğine bağlı olan önermeler içinde formüle edilebilir (ortaya çıkarılabilir); ve böylesi bir formüle çıkarımın *rehber prensibi* denir. Söz gelimi varsayalım dönmekte olan yassı ve yuvarlak bir bakır parçası iki mıknatısın arasına yerleştirildiğinde derhal durmuştur ve biz de dönmekte olan her yassı ve yuvarlak bakırın iki mıknatıs arasına yerleştirildiğinde duracağı sonucunu çıkarmışız. Buradaki rehber prensip bir bakır parçası için doğru olan şeyin diğerleri için de doğru olacağıdır. Bakırla ilgili böylesi bir prensip birçok diğer maddeyle, örneğin pirinçle ilgili prensiplerden daha güvencelidir.”³³

Geleneksel bilimsel araştırma mantığı tümdengelim (dedüksiyon) ve tümevarım (indüksiyon) gibi yöntemlerle belirginleşir. Fakat Peirce, bunların dışında “*retrodüksiyon*” dediği ve bilimsel buluşa özgü bir mantık olarak nitelendirdiği üçüncü bir çıkarım türü ileri sürmüştür. O'na göre, tümdengimsel çıkarımda elde edilen sonuç zaten öncülünde mevcuttur bu sebeple dedüksiyon yeni bir şey ortaya koymaz. Tümevarımsal önermelerle, yani indüksiyon ile elde edilen sonuç da yeni bir şey ortaya koymamakta sadece bir konudaki mevcut yargının genellenmesini sağlamaktadır. Bu çerçevede dedüksiyon da indüksiyon da yeni bir şey ortaya koymaz, yeni bir teori ortaya atmaz, bunlar mevcut teorilerin test edilmesini sağlar. Fakat bilimde gözlemlenen olguların açıklanması, betimlenmesi kadar önemlidir ki, bir olgunun betimlenmesinde öne çıkmayan ya da göz ardı edilen yeni ve teorik nitelikte bir kavrama gitmek o olgunun açıklanmasında mümkün olur.³⁴ Bu noktada Peirce bilim açısından yeni bir teori ortaya koymanın hayati derecede önemli olduğu üzerinde durarak retrodüktif yöntemin, bizzat gözlenmemiş fakat göstergeleri gözlenebilen olgular bu göstergeler üzerinde düşünülerek, bir bakıma anlamlandırılarak açıklanabilir. O halde “retrodüksiyon gözlemlerimiz gözlem dışı kalan nesne veya süreçler tasavvur ederek açıklamayı sağlayan bir çıkarım biçimidir.”³⁵ Yani gözlenemeyen fakat varsayımla tasavvur edilebilen nesne ve süreçlere ilişkin tasarımlar ile açıklanmayı bekleyen gözlemleri birleştiren bundan mantıksal bir çıkarımlar yapma-

³² A. g. e., s. 104.

³³ Peirce, “İnancın Sabitlenmesi”, s. 65.

³⁴ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998, s. 71-72.

³⁵ A. g. e., s. 72.

yı amaçlayan bir yöntemdir.³⁶ Peirce'ün retrodüksiyon dediği bu çıkarım biçimi ki, bunu "abdüksiyon" olarak da adlandırmaktadır bilimsel araştırmanın ilk aşamasını oluşturur.³⁷ Bu yöntem yine O'nun "pragmatik maksim"ine uygun bir yöntemdir ve bilimsel anlam kuramı bakımından doğrudan gözlenemeyen fakat göstergeler aracılığıyla hakkında çıkarımda bulunmaya, onu anlamlandırmaya yönelik bir yöntemdir. Peirce'e göre bilimsel yöntemin aşamaları şu şekildedir:³⁸

1. Abdüksiyon (Retrodüksiyon): Problematik verileri açıklamak için hipotezler tasarlamak.
2. Dedüksiyon: Bu hipotezlerden sonuçlar türetmek.
3. İndüksiyon: Bu sonuçları doğrulamak ya da yanlışlamak.

Abdüksiyon hipotezleri ortaya koyar, dedüksiyon hipotezleri açıklar, İndüksiyon da hipotezleri test eder. Abdüksiyon bir hipotezin biçimlendirilme yöntemidir ki, yalnızca herhangi yeni bir fikir ortaya atan mantıksal bir işleyişe sahiptir.³⁹ Peirce'ün bilimsel araştırmanın birinci basamağına ilave ettiği abdüksiyon, eylemi başlatan uyarıya yol açar ve sonra bunu takip eden süreçte, tıpkı dedüksiyonun davranışsal tepkinin kendisine yani sonuca yol açması gibi, indüksiyon da davranış durağanlaştırma kuralına yol açar.⁴⁰ Bu çerçevede Peirce, "her bir çıkarım kipini, davranışsal bir döngünün tikel bir ögesiyle bağlaştırmayı anlamlı bulur. Sonucu açıklayan bir duruma geri-çıkarsama yapmak üzere, beklenmedik bir sonuç için uygun bir kural olan abdüksiyon *duyusal öğeye* denk düşer."⁴¹ Peirce bu duyusal öğeyi zihinsel süreçlerle açıklar.

Bu bağlamda Peirce'ün ortaya attığı bu çıkarım türü yine doğruluk sorunu ile ilişkilidir. Fakat o, bilimsel araştırmayı zamansal açıdan ele alarak bir süreç olarak değerlendirir ve o an doğrudan gözlemlenemeyen, örneğin tarihi olgular, ya da gözlenebilen fakat betimlenirken ifade edilmesi mümkün olmayan şeylerin, yeni bir şey ortaya koymak babında, mevcut göstergelerinden hareketle bir anlam vermeyi ve dolayısıyla bilimsel ilerlemenin önünü açmayı amaçlar. Bu nedenle de anlamın doğruluğunu şu şekilde açıklar; "bir soyut saptamanın, sınırsız sayıda araştırmanın bilimsel uyuşmaya yaklaşma eğilimi taşıyabilecekleri, ideal sınır değeriyle uyuşmasıdır; her uyuşma, kendi eksikliğinin ve tek yanlılığın itirafıyla bu soyut saptamaya sahip olabilir; bu itiraf doğruluğun temel oluşturucularından biridir."⁴² Doğruluk Peirce'ün felsefesinde "pragmatik maksim"e uygunlukla alakalı olduğundan, bilimsel sonuçların doğruluğu ve anlamlılığı da buna göredir. Yani pragmatik açıdan bir anlam ortaya koyan sonuç hem anlamlıdır hem de doğrudur. Fakat anlam doğruluğun doğrudan bir ölçütü değil ona ulaşmada bir

³⁶ Doğan Özlem, *Bilim Felsefesi (Ders Notları)*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2003, s. 51.

³⁷ Susan Haack & Konstantin Kolenda, "Two Fallibilists in Search of the Truth", *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes*, Vol. 51. (1977), s. 68.

³⁸ A. g. y., s. 68.

³⁹ Arthur W. Burks, "Peirce's Theory of Abduction", *Philosophy of Science*, Vol. 13, No. 4. (Oct., 1946), s. 303.

⁴⁰ Habermas, a. g. e., s.154.

⁴¹ A. g. e., s.154.

⁴² Tepe, a. g. e., s. 125.

yöntemdir.

Hatta Peirce inanç noktasında pozitivistlerin aksine inancın da pratik açıdan bilimsel araştırma sürecinde faydalı olabileceği üzerinde durarak hiçbir şeyin araştırılmadan tamamen reddedilemeyeceğini, bilimsel araştırma açısından böyle bir tutuculuğa yer olmadığını vurgular. Bir inancın anlamlılığı ve doğruluğu arasındaki büyük farkı göz önünde bulunduran Peirce açıkça ortaya koyduğu pragmatik anlam teorisinde bunu kesin bir şekilde doğruluk teorisinden ayırır. Bu nedenle de o, inancın doğruluğu ya da yanlışlığı ile ilgilenmeksizin onun entelektüel anlamlılığı ile ilgilenir.⁴³ Bu çerçevede Peirce'ün "pragmatik maksim"i anlamlılığı anlamsızlıktan ayırt eder ki, geleneksel metafizik anlamsız olmasına rağmen bilimsel metafizik anlamlıdır.⁴⁴ Bilimsel metafizikten kasıt yukarıda izah edilmeye çalışıldığı üzere pozitivistlerin tamamen reddettiği fakat Peirce'ün ısrarla üzerinde durduğu inancın bilimsel açıdan anlamlılığının araştırılmasıdır. Pragmatizm felsefeyi bilimsel bir karaktere sokar ve bilim, yöntemlerden ziyade, devimsel bir yaklaşımla, sonuçlarla karakterize edilir.⁴⁵

Sonuç olarak Peirce'ün pragmatizmi, bilimi anlamlılık yönünden sorgulayarak mevcut yöntemlerin bilim açısından yeni bir şey ortaya koymadığını iddia eder. Bu nedenle pragmatizm yeni bir bilim felsefesi ortaya koyarak bilimsel araştırmanın "pragmatik maksim"e göre şekillenmesi gerektiği üzerinde durur ve "pragmatik maksim" çerçevesinde elde edilen sonuçların anlamlılığını sorgular, ayrıca geleneksel bilim anlayışının tamamen kestirip attığı şeylerin de bir anlama sahip olabileceği olasılığıyla, görünen göstergelerine anlam yükleyerek araştırma eğilimi gösterir. Faydalı olan her şey, faydalılığı açısından anlamlıdır ve bu sebeple bilimsel açıdan araştırılmaya değerdir. Özellikle pozitivistlerin bilimsel inceleme alanı dışında tuttukları inanç ve dolayısıyla da "din" Peirce'ün pragmatizmi açısından faydalı sonuçlar elde etme bakımından bir araştırma alanı olabilir ya da değerli sonuçlara ulaşmada üzerinden hareket edilecek göstergeler sunabilir. Peirce "İnancın Sabitlenmesi" adlı makalesinde bu konu üzerine yoğunlaşır. Bu nokta William James'in pragmatizminde çok daha belirgindir. James'e göre, din bireye hayatını anlamlı kılma yolunda manevi bir doyum sağladığı için, yani bir şekilde faydalı olduğu için, anlamlı ve doğrudur.⁴⁶ Fakat Peirce'ün felsefesi daha teknik ve mantıksaldır ve fayda prensibini anlamlılık ile bağdaştırarak pragmatizmi bilimsel yönetime uyarlamaya çalışmıştır.

ABSTRACT

PRAGMATIS(IS)M AS A PHILOSOPHY OF METHOD: CHARLES S. PEIRCE'S SCIENTIFIC MEANING THEORY

The founder of pragmatism, as a philosophical thought, is Charles S. Peirce in a contemporary sense. Peirce put forward pragmatism as a philosophy of scientific me-

⁴³ Idus Murphree, "Peirce's Theory of Inquiry", *The Journal of Philosophy*, Vol. 56, No. 16. (Jul. 30, 1959), s. 675.

⁴⁴ Susan Haack & Konstantin Kolenda, *a. g. y.*, s. 64.

⁴⁵ *A. g. y.*, s. 64.

⁴⁶ James, *a. g. e.*, s. 191-193.

thod and thus developed a scientific theory of meaning. According to Peirce, the meaning of a concept occurs in experience and action, what matters is to be able to reach a useful result by means of experiential actions. That is why; science must follow such a way and provide useful suggestions for human. In this framework, anything which seems meaningful or possible to reach a meaningful result is a matter of scientific research. Therefore, everything should be investigated scientifically. In this study, C. S. Peirce's pragmatism and scientific meaning theory is attempted to explain.

Key Words: Pragmati(ci)sm, Pragmatic maxim, Truth, Scientific method, Scientific meaning

KAYNAKLAR

- Burks, Arthur W., "Peirce's Theory of Abduction", *Philosophy of Science*, Vol. 13, No. 4. (Oct., 1946), pp. 301-306.
- Can, Nevzat, "Platon ve Aristoteles'te Bilginin Objesine Uygunluğu Problemi", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 27, Kasım-2001, ss. 17-25.
- Dewey, John, *Essays in Experimental Logic*, Dover Publications, Inc, New York, 1916.
- Feibleman, James, "Peirce's Use of Kant", *The Journal of Philosophy*, Vol. 42, No. 14. (Jul. 5, 1945), pp. 365-377.
- Grünberg, Teo, *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- Haack, Susan & Kolenda, Konstantin, "Two Fallibilists in Search of the Truth", *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes*, Vol. 51. (1977), pp. 63-104.
- Habermas, Jürgen, *Bilgi ve İnsansal İlgiler*, Çev. Celal A. Kanat, Küyerel yayınları, İstanbul 1997.
- İnam, Ahmet, *Eleştirinin Kıyılarında*, Hece Yayınları, Ankara 2003.
- James, William, *Pragmatism and four essays from The Meaning of Truth*, Meridian Books, New York, 1959.
- Kemp-Pritchard, Ilona, "Peirce on Philosophical Hope and Logical Sentiment", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 42, No. 1. (Sep., 1981), pp. 75-90.
- Mounce, H. O., *The Two Pragmatisms From Peirce To Rorty*, Routledge, London, 1997.
- Murphree, Idus, "Peirce's Theory of Inquiry", *The Journal of Philosophy*, Vol. 56, No. 16. (Jul. 30, 1959), pp. 667-678.
- Özlem, Doğan, *Bilim Felsefesi (Ders Notları)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2003.
- Peirce, Charles S., "Fikirlerimizi Nasıl Berraklaştırabiliriz", Çev. Bilal Genç, *Felsefi Metinler: Pragmatizm*, Edit: İsmail Doğu, Üniversite Kitabevi, İstanbul 2004, ss. 79-99.
- Peirce, Charles S., "İnancın Sabitlenmesi", Çev. Bilal Genç, *Felsefi Metinler: Pragmatizm*, Edit: İsmail Doğu, Üniversite Kitabevi, İstanbul 2004, ss. 62-78.
- Peirce, Charles S., "Pragmatizm Nedir", Çev. Bilal Genç, *Felsefi Metinler: Pragmatizm*, Edit: İsmail Doğu, Üniversite Kitabevi, İstanbul 2004.
- Peirce, Charles S., "Pragmatizmin Tanımı ve Tasviri", Çev. Bilal Genç, *Felsefi Metinler: Pragmatizm*, Edit: İsmail Doğu, Üniversite Kitabevi, İstanbul 2004, ss. 50-61.
- Peirce, Charles Sanders, *Mantık Üzerine Yazılar*, Çev. Halit Yıldız, Öteki Yayınevi, Ankara 2004.
- Shook, John R., *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri*, Çev. Celal Türer, Üniversite Kitabevi, İstanbul 2003.
- Tepe, Harun, *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, Ark Yayınevi, Ankara 1995.
- Türer, Celal, "Amerika'da Felsefe", *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1*, Edit: Ahmet Cevzici, Etik Yayınları, İstanbul 2003, ss. 299-324.
- Türer, Celal, *Charles S. Peirce'un Pragmatik Felsefesi*, Üniversite Kitabevi, İstanbul 2003.
- Yıldırım, Cemal, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.